

โครงการความร่วมมือเผยแพร่ผลงานวิจัย

กลุ่มงานวิจัยและพัฒนา สำนักวิชาการ โทร. ๐ ๒๒๔๔ ๒๐๖๗-๘

ร่วมกับ

กลุ่มงานผลิตรายการวิทยุกระจายเสียง สถานีวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์รัฐสภา

โทร. ๐ ๒๒๔๔ ๑๔๘๒-๓ โทรสาร ๐ ๒๒๔๔ ๑๔๘๑

การพัฒนาธุรกิจแบบมีส่วนร่วมเพื่อแก้ปัญหาชาวนาอย่างยั่งยืน

วิจัยโดย รศ.จุฑาทิพย์ ภัทราวาท และคณะ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

โมเดลการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจที่รู้จักกันในนาม "ประเทศไทย ๔.๐" นั้น เมื่อพิจารณาในส่วนหนึ่งของแนวทางปฏิบัติสำหรับการขับเคลื่อนประเทศไทย ๔.๐ ซึ่งประกอบด้วยการดำเนินการ ๕ แนวทาง ได้แก่ ๑) การเตรียมคนไทย ๔.๐ (Global Thai) ให้เป็นคนที่มีจิตสาธารณะ มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม มีความเกื้อกูลแบ่งปันกัน มีภูมิคุ้มกัน เท่าทันการเปลี่ยนแปลงในบริบทโลกและมีทักษะด้านการเป็นผู้ประกอบการ ๒) การพัฒนาคลัสเตอร์เทคโนโลยีและอุตสาหกรรมแห่งอนาคตใน ๑๐ กลุ่มอุตสาหกรรมเพื่อการสร้างมูลค่าเพิ่มและความสามารถในการแข่งขันในเวทีโลก ๓) การบ่มเพาะผู้ประกอบการและพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม โดยการดำเนินการภายใต้หลักคิดของการสร้างความเข้มแข็งจากภายในเพื่อการพึ่งพาตนเอง รวมกลุ่มกันอย่างมีพลังทั้งผู้ประกอบการด้านการเกษตร วิสาหกิจ/SMEs และ Startups ๔) การเสริมสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจภายในประเทศผ่านกลไก ๑๘ กลุ่มจังหวัดและ ๗๖ จังหวัด โดยมีเป้าหมายกระจายโอกาสความมั่นคงลงสู่ระดับภูมิภาค และ ๕) บูรณาการอาเซียนเชื่อมประเทศไทยสู่ประชาคมโลกด้วยการวางตำแหน่งเป็นศูนย์กลางธุรกิจของภูมิภาคอาเซียน การขับเคลื่อนทั้ง ๕ แนวทางดังกล่าวจะก่อให้เกิดเป็นตัวจักรการพัฒนาในสามส่วนคือ การสร้างขีดความสามารถในการแข่งขัน การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และการพัฒนาที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมด้วยแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนำไปสู่ความสำเร็จสำหรับเป้าหมายที่ปลายทางที่สำคัญ ได้แก่ คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การเพิ่มรายได้ หนี้สินลดลง การยกระดับมูลค่าเพิ่มสินค้า/บริการ ความเข้มแข็งของเศรษฐกิจภายในประเทศ และการเป็นศูนย์กลางธุรกิจที่เชื่อมโยงสู่ประชาคมโลก

ที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าโจทย์ท้าทายสำหรับประเทศไทยในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ประเทศไทย ๔.๐ สู่การบรรลุเป้าหมายที่ปลายทางที่สำคัญ โดยข้อค้นพบจากการวิจัยภายใต้ชุดโครงการ "การขับเคลื่อนการพัฒนาการสหกรณ์และการค้าที่เป็นธรรม ระยะที่ ๘" ชี้ให้เห็นข้อมูลเชิงประจักษ์ว่า การใช้กลไกการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยทีมนักวิจัยทำหน้าที่เป็นโค้ชช่วยสนับสนุนในการพัฒนาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มเป้าหมาย "คน องค์กร เครือข่าย" โดยขั้นตอนแรก: มุ่งเป้าไปที่การสร้างสมรรถนะคน

และชุมชนเรียนรู้ โดยใช้กรอบการพัฒนาระบบส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อสร้างสมรรถนะ ๓ มิติ ขั้นตอนที่สอง: มุ่งเป้าไปที่การพัฒนาธุรกิจแบบมีส่วนร่วม โดยใช้กรอบแนวทางการพัฒนาโซ่คุณค่าเพื่อการยกระดับมูลค่าเพิ่มผลิตภัณฑ์ ซึ่งจะช่วยให้เกษตรกรรายย่อย และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายใต้โซ่คุณค่า เข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนระบบธุรกิจภายใต้ปณิธาน สู่การบรรลุเป้าหมายร่วมในการยกระดับมูลค่าเพิ่มผลิตภัณฑ์ และสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันอย่างยั่งยืน ซึ่งผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่ารูปแบบธุรกิจดังกล่าวเป็นรูปแบบของ “ธุรกิจแบบมีส่วนร่วม: Inclusive Business” มีกลไกที่ช่วยสร้างสมรรถนะด้านการประกอบการในแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่เกษตรกร ช่วยพัฒนาให้สถาบันเกษตรกรมีระบบการบริหารจัดการที่ดีและมีการใช้นวัตกรรม ในการยกระดับหน้าที่ ยกระดับผลิตภัณฑ์และยกระดับกระบวนการส่งผลให้เกษตรกรมีรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตมากขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ยังได้พัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนด้วย โดยข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในระยะต่อไปคือการส่งเสริมให้นำชุดความรู้จากการวิจัยต่อยอดส่งเสริมและพัฒนาธุรกิจแบบมีส่วนร่วมในกลุ่มเป้าหมายที่เป็นสถาบันเกษตรกร เพื่อลดช่องว่างและข้อจำกัดสำหรับเกษตรกรรายย่อย ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญภายใต้นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ

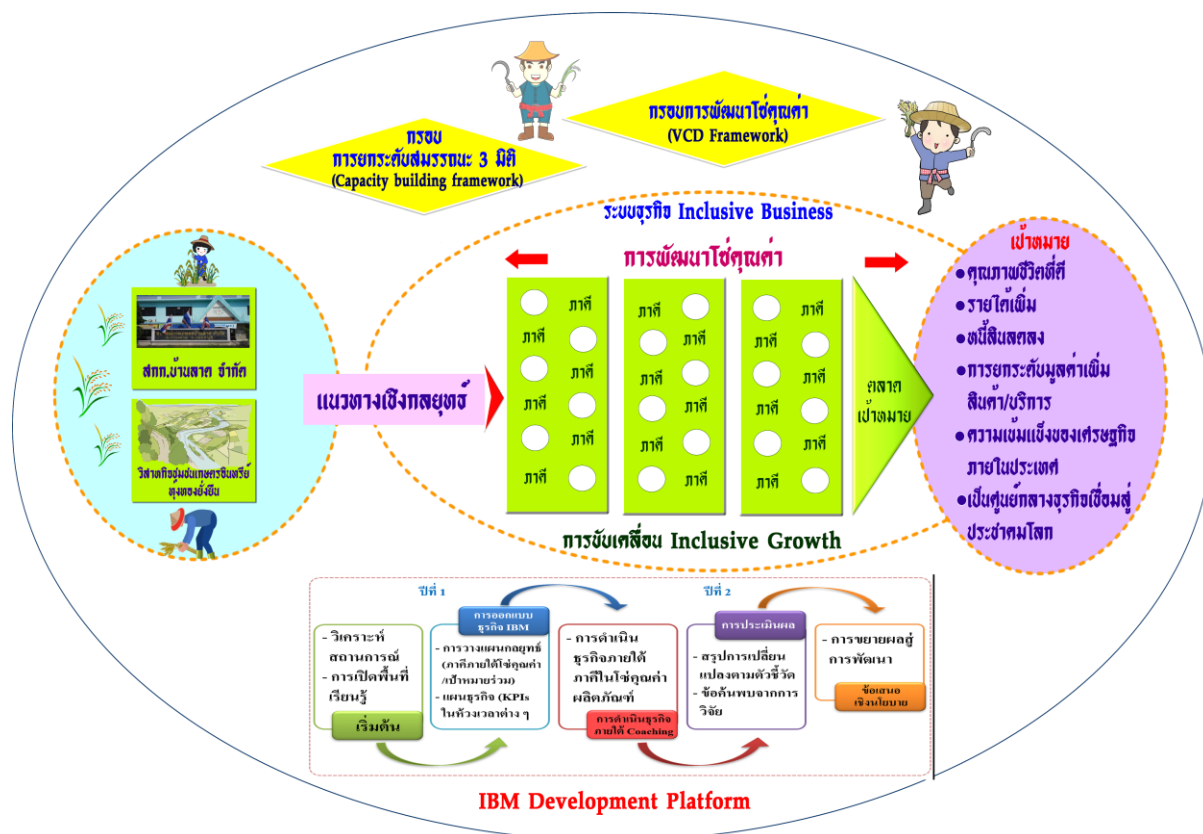
ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จึงจะดำเนินการในส่วนของการพัฒนาธุรกิจแบบมีส่วนร่วมเพื่อใช้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจที่นำไปสู่สร้างความสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมตามนโยบายประเทศไทย ๔.๐ โดยนำชุดความรู้และนวัตกรรมที่เป็นผลผลิตจากการวิจัยภายใต้ชุดโครงการที่สำคัญ ได้แก่ กรอบการสร้างสมรรถนะ ๓ มิติ กรอบการพัฒนาโซ่คุณค่า มาใช้ในการวิจัยกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นสถาบันเกษตรกรที่ทำธุรกิจข้าว โดยคาดหวังว่ากลไกการวิจัยดังกล่าวจะช่วยสานต่อนโยบายและยุทธศาสตร์ชาติ ในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศไทยภายใต้โมเดลประเทศไทย ๔.๐ สู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้การสร้างสมรรถนะด้านการประกอบการธุรกิจข้าวแบบมีส่วนร่วมแก่เกษตรกรและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
๒. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาธุรกิจข้าวแบบมีส่วนร่วมในสถาบันเกษตรกรที่เป็นกรณีศึกษา
๓. เพื่อจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายแนวทางแก้ปัญหาแก่ชาวนาอย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

การพัฒนาธุรกิจข้าวแบบมีส่วนร่วมจะเป็นไปภายใต้กรอบแนวทางการวิจัยในห้วงเวลา ๒ ปี ดังภาพประกอบ

โดยการดำเนินการในส่วนของการพัฒนาธุรกิจแบบมีส่วนร่วม (Inclusive Business) เพื่อใช้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจที่นำไปสู่การสร้างสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมตาม นโยบายประเทศไทย ๔.๐ โดยนำชุดความรู้และนวัตกรรมที่เป็นผลผลิตจากการวิจัยภายใต้ชุดโครงการที่สำคัญ ได้แก่ กรอบการสร้างสมรรถนะ ๓ มิติ (The Capacity Building Framework) กรอบการพัฒนาโซ่คุณค่า (The Value Chain Development Framework) มาใช้ในการวิจัยกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นสถาบันเกษตรกร ๒ แห่ง ได้แก่ สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด จำกัด และวิสาหกิจชุมชนทุ่งทองยั่งยืน

ผลการวิจัย

๑. ผลการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อสร้างสมรรถนะตามกรอบแนวคิดการพัฒนาธุรกิจข้าวแบบมีส่วนร่วม ผลการศึกษาชี้ให้เห็นการพัฒนาสมรรถนะของเกษตรกรที่เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการใน ๘ องค์ประกอบอย่างมีนัยสำคัญ ประกอบด้วย ๑) ความรู้และทักษะด้านการประกอบการ ๒) การเชื่อมโยงโซ่คุณค่าเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ๓) การสร้างแบรนด์ ๔) เทคนิคการวางแผนการผลิตเพื่อเพิ่มผลิตภาพ ๕) เป้าหมายของ SDGs ๖) การพึ่งพาและร่วมมือกัน ๗) นโยบายไทยแลนด์ ๔.๐ และ ๘) การผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

ปัจจุบันอยู่ระหว่างดำเนินการพัฒนาหลักสูตรเรียนรู้ การสร้างวิทยากร และการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ของ สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด จำกัด และวิสาหกิจชุมชนทุ่งทองยั่งยืน เพื่อการเผยแพร่ความรู้สู่ชุมชนและสาธารณะต่อไป

๒. ผลการพัฒนาธุรกิจข้าว IBM หรือธุรกิจเพื่อเศรษฐกิจฐานราก (Inclusive Business Mode)

๒.๑ ตัวแบบธุรกิจข้าว IBM สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด จำกัด.

ธุรกิจข้าว IBM สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด จำกัด ดำเนินการภายใต้การกำกับของคณะอนุกรรมการข้าว IBM โดยมีผู้จัดการสหกรณ์เป็นหัวหน้าคณะทำงาน โดยได้จัดทำแผนธุรกิจรับซื้อข้าวเปลือกจากเกษตรกรภายในโครงการนำร่องที่ผ่านการรับรอง GAP ในฤดูนาปี ปีการผลิต ๒๕๖๑ จำนวน ๒๓ ราย และจัดทำแผนธุรกิจรวบรวมข้าวทั้งสิ้น ๑๐๐ ตัน มูลค่าธุรกิจ รวม ๑,๓๗๕,๐๐๐ บาท มีกำไรขั้นต้น ๒๐๙,๖๓๐ บาท โดยได้กำหนดตลาดเป้าหมาย (Target Market) ที่สำคัญ คือ คราวเรือนสมาชิก (ปัจจุบันมีอยู่ ๙,๐๐๐ คราวเรือน) และสถาบันการศึกษา โรงพยาบาล ร้านอาหารภัตตาคารในจังหวัดเพชรบุรี และผลิตภัณฑ์ข้าว IBM ขนาดบรรจุ ๑ กก. เพื่อกระตุ้นความสนใจผู้บริโภคทั่วไปให้ตระหนักถึงการส่งเสริมธุรกิจข้าว IBM ที่จะช่วยสนับสนุนเกษตรกรรายย่อย

๒.๒ ตัวแบบระบบธุรกิจข้าว IBM วิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์ทุ่งทองยั่งยืน จ.สุพรรณบุรี

โครงการพัฒนาธุรกิจข้าวแบบมีส่วนร่วมของวิสาหกิจชุมชนทุ่งทองยั่งยืน ดำเนินการร่วมกับโครงการการสนับสนุนกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในการพัฒนาผลิตภัณฑ์และการตลาดสำหรับกล้วยกรอบทุ่งทอง เพื่อเพิ่มรายได้ครัวเรือนและสร้างแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยนจากการทำนาโดยใช้สารเคมีมาทำนาแบบอินทรีย์ในอนาคต โดยมีการพัฒนาโครงสร้างการบริหารจัดการองค์กร และพัฒนาระบบธุรกิจข้าวภายใต้แบรนด์ “ข้าว IBM ทุ่งทองยั่งยืน”

๓. ข้อค้นพบจากการวิจัย จากการให้ความสำคัญของประชาคมโลก นโยบายประเทศและคนในสังคมที่เห็นด้วยกับการพัฒนาที่ยั่งยืนตามกรอบเป้าหมายตัวชี้วัด SDGs จึงเป็นโอกาสดีในการเริ่มนวัตกรรมตัวแบบธุรกิจ IBM ที่มุ่งเน้นการสร้างทางเลือกแก่เกษตรกรรายย่อยให้เข้าไปมีส่วนร่วมในโซ่คุณค่าผลิตภัณฑ์ และได้รับประโยชน์ในการทำธุรกิจอย่างเป็นธรรม ประเด็นท้าทาย คือ ทำอย่างไร จึงจะให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในโซ่คุณค่าผลิตภัณฑ์ ซึ่งประกอบด้วยเกษตรกรรายย่อยที่อยู่ในฐานะผู้ผลิตและสถาบันเกษตรกร ตลอดจนภาคีผู้ประกอบการ มาร่วมกันกำหนดกลไกการจัดการความสัมพันธ์ใหม่ในการดำเนินธุรกิจร่วมกัน เพื่อนำผลผลิตการเกษตรไปยังผู้บริโภคในตลาดเป้าหมาย (Target Market) ที่ให้ความสำคัญกับมาตรฐานอาหารปลอดภัย ซึ่งระบบธุรกิจดังกล่าวต้องพึ่งพาชุดความรู้-ข้อมูลข่าวสาร และมีต้นทุนค่าใช้จ่ายดำเนินการมากขึ้น จึงจำเป็นต้องมีภาคี (Partners) ที่มีความเชี่ยวชาญให้การสนับสนุน จึงเป็นที่มาของแนวคิดการพัฒนาตัวแบบธุรกิจ IBM โดยใช้กลไกสถาบันเกษตรกร ในการสร้างสรรค์ระบบธุรกิจเกษตรในรูปแบบและแนวทางที่ก่อให้เกิดสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และ สิ่งแวดล้อม โดยที่เกษตรกรรายย่อยจะได้รับประโยชน์จากธุรกิจอย่างเป็นธรรม

การออกแบบระบบการวิจัยสำหรับแนวทางการสร้างสรรค์ตัวแบบธุรกิจ IBM เป็นไปตามแนวทางของ IBM Development Platform ซึ่งมุ่งเน้นการสร้างกลไกการทำงานใน ๓ กลุ่ม ได้แก่ ๑) การสร้างสมรรถนะ ๓ มิติ แก่เกษตรกรรายย่อย ๒) การยกระดับกระบวนการธุรกิจของสถาบันเกษตรกร ๓) การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างภาคี (Multi-actors) ในการสนับสนุนการพัฒนาธุรกิจสู่เป้าหมายร่วม

อย่างไรก็ตามผลการศึกษาที่ได้จากเวทีสนทนากลุ่ม พบว่า ผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวที่มีต่อเกษตรกรรายย่อยและสถาบันเกษตรกรเกษตรกรที่สำคัญ คือ การเข้าร่วมกิจกรรมและการประชุมร่วมในโครงการต่าง ๆ ตามนโยบายรัฐมีค่อนข้างมากและต้องใช้เวลายาวนาน ส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพ นอกจากนี้กระบวนการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐยังเป็นไปแบบแยกส่วนการส่งเสริมเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ไม่สอดคล้องกับบริบทในระดับกลุ่ม/พื้นที่เป้าหมาย ขาดการส่งเสริมการผลิต ไม่ได้กำหนดตลาดเป้าหมาย (Target Market) ซึ่งเป็นประเด็นที่เห็นช่องว่างเชิงนโยบายที่ต้องปรับปรุง นอกจากนี้ยังมีข้อค้นพบที่สำคัญจำแนกเป็นรายได้ดังนี้

- เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่ (ไม่นับรวมผู้นำเกษตรกร) มีประสบการณ์ทำธุรกิจในระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ (Modern Agri-Business) แต่ยังคงขาดกระบวนการและทักษะการประกอบการในการยกระดับคุณภาพผลิตภัณฑ์ตามความต้องการของผู้บริโภค และเห็นความสำคัญของการใช้กลไกสถาบันเกษตรกรเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองในการเข้าถึงแหล่งปัจจัยการผลิตข้อมูลข่าวสารและตลาดเป้าหมาย

- สถาบันเกษตรกร ยังคงดำเนินธุรกิจในตลาดแบบดั้งเดิม (Conventional Marketing Channels) ซึ่งมีคนกลางที่ต่างคนต่างทำหน้าที่การตลาดเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจและใช้กำไรเป็นสิ่งจูงใจ ซึ่งเป็นคนละเป้าหมายธุรกิจกับสถาบันเกษตรกร ซึ่งสถาบันเกษตรกรไม่มีขีดความสามารถในเชิงธุรกิจที่สามารถลดต้นทุนค่าใช้จ่ายด้านการตลาดเพื่อนำผลิตภัณฑ์จำหน่ายแก่ผู้บริโภค แม้จะมีโครงการข้าวรัฐสนับสนุนทุนหมุนเวียนเพื่อการรวบรวมการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและวัสดุ (โรงสี-ลานตาก-ไซโล) การสร้างแบรนด์สินค้าออกมาหลากหลายก็ตาม

- กลยุทธ์ของผู้ประกอบการสมัยใหม่ (Modern Trade) ในการจัดหาวัตถุดิบโดยตรง (Direct Procurement) ผ่านสัญญาข้อตกลง (Contract Farming) อาจดูเหมือนเป็นรูปแบบที่เป็นธรรมกับเกษตรกร และผู้บริโภค แต่มีข้อสังเกตว่า เครือข่ายเกษตรกรยังคงต้องเผชิญความเสี่ยงเรื่องปริมาณผลผลิตมาก-น้อยกว่าที่กำหนดในสัญญาข้อตกลง ยังไม่ก่อให้เกิดการพัฒนาในแนวทางของ Zero Waste และ Zero Development

- สถาบันเกษตรกรยังขาดกลไกการรวมกลุ่มส่งเสริมการผลิต เพื่อยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์และเพิ่มผลิตภาพการตลาดอย่างเป็นรูปธรรม จึงยังไม่มีจุดแข็งมากพอที่จะสร้าง Good will สำหรับแบรนด์ผลิตภัณฑ์ข้าวของเกษตรกรรายย่อยที่ตอบโจทย์การทำหน้าที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและสานต่อนโยบายการพัฒนาสู่เป้าหมายการพัฒนาที่สมดุลทั้งเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผู้วิจัยมีข้อเสนอเชิงนโยบายที่สำคัญดังนี้

1. ควรมีการขยายผลนำชุดความรู้ตามกรอบการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อสร้างสมรรถนะแก่เกษตรกรรายย่อย และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในรูปแบบการสร้างพื้นที่เรียนรู้ เพื่อการปรับเปลี่ยนทัศนคติ วิถีคิด และวิถีการประกอบอาชีพในแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนไปใช้กับกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่อื่น

2. ภาครัฐควรให้การสนับสนุนการวิจัยในรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการส่งเสริมให้สถาบันเกษตรกรมีการพัฒนาโซ่คุณค่าเพื่อการยกระดับมูลค่าเพิ่มแก่ผลิตภัณฑ์ของเกษตรกรตามกรอบการพัฒนาโซ่คุณค่า (The Value Chain Development Framework) เพื่อการเพิ่มขีดความสามารถในการทำธุรกิจของสถาบันเกษตรกรในแนวทางการพึ่งพาตนเอง โดยอาจยกประเด็นในอัตลักษณ์ของธุรกิจแบบมีส่วนร่วม (Inclusive Business) เพื่อจุดประกายความคิดให้แก่ผู้เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ สู่การบรรลุเป้าหมาย “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน”

3. ควรมีการประชาสัมพันธ์และกระตุ้นให้ผู้บริโภคได้ตระหนักถึงการอุดหนุนผลิตภัณฑ์เกษตรต่าง ๆ และการซื้อข้าวโดยตรงจากสถาบันเกษตรกรและเครือข่ายธุรกิจที่มีการเชื่อมโยงธุรกิจแบบมีส่วนร่วมกับเกษตรกรโดยตรง

บรรณานุกรม

จุฑาทิพย์ ภัทราวาท และคณะ. (๒๕๖๑). การพัฒนาธุรกิจแบบมีส่วนร่วมเพื่อแก้ปัญหาชาวนาอย่างยั่งยืน.

กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).